

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ СУРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА В УКРАЇНІ

FEATURES OF LEGAL REGULATION OF SURROGACY IN UKRAINE

Шебаніц Д.М., к.і.н., доцент,
доцент кафедри права та публічного адміністрування
Мариупольський державний університет

Дресвяннікова В.Д., студентка I курсу магістратури
економіко-правового факультету
Мариупольський державний університет

Право на батьківство й материнство залишається одним із основоположних прав людини протягом існування людської цивілізації. Стаття присвячена дослідженню відносно нового в Україні інституту сурогатного материнства та його правової природи. За допомогою системно-структурного, формально-юридичного методів і методу аналізу автором проаналізовано сутність та особливості правового регулювання суспільних відносин у зазначеній галузі.

У статті звернено увагу на те, що однією з особливостей правовідносин у сфері сурогатного материнства є поєднання в них як публічно-правових, так і приватноправових аспектів. Отже, регулювання сурогатного материнства в Україні здійснюється нормами медичного, сімейного та цивільного права.

Проаналізовано, що через недосконалість національного законодавства у сфері регулювання питань сурогатного материнства існує певна загроза стосовно підміни понять і змісту, іншими словами, перетворення сурогатного материнства на засіб торгівлі людьми або ж на спосіб і можливість для особистого збагачення. Саме тому сьогодні постає таке нагальне питання щодо контролю та чіткої регламентації всіх наявних правовідносин у площині сурогатного материнства на законодавчому рівні.

Досліджено досвід міжнародного, зокрема Європейського, законодавства щодо сурогатного материнства. На підставі аналізу міжнародно-правових актів і вивчення загального ставлення міжнародної спільноти до досліджуваного питання можна стверджувати, що права людини в цілому й обумовлені існуванням інституту сурогатного материнства зокрема в системі міжнародного права займають пріоритетне місце.

У процесі дослідження проаналізовано договірні відносини між жінкою (сурогатною матір'ю) і майбутніми батьками дитини, а також установлені певні негативні наслідки через відсутність належної законодавчої бази у сфері регулювання сурогатного материнства, а саме: недотримання правил або ігнорування домовленостей як сурогатною матір'ю, так і генетичними батьками, відмова віддати дитину генетичним батькам у чітко визначений строк після народження, відмова генетичних батьків від новонародженої дитини або відмова від виплати винагороди сурогатній матері.

Практична цінність отриманих результатів полягає в тому, що останні можуть бути взяті за основу при пошуку механізму вдосконалення інституту сурогатного материнства в Україні.

Ключові слова: сурогатне материнство, репродукція, правова регламентація, національне законодавство.

The right to fatherhood and motherhood remains one of the fundamental human rights throughout the history of human civilization. The article is devoted to the study of the relatively new institute of surrogacy in Ukraine and its legal nature. Using the system-structural, formal-legal methods and the method of analysis, the author analyzes the essence and features of the legal regulation of public relations in this area.

The article draws attention to the fact that one of the features of legal relations in the field of surrogacy is the combination of both public and private aspects. Therefore, the regulation of surrogacy in Ukraine is carried out by the rules of medical, family and civil law.

It is analyzed that due to the imperfection of the national legislation in the field of surrogacy there is a certain threat to the substitution of concepts and content, in other words, the transformation of surrogacy into a means of human trafficking or a way and opportunity for personal enrichment. That is why today there is such an urgent issue of control and clear regulation of all existing legal relations in the field of surrogacy at the legislative level.

The experience of international and, in particular, European legislation on surrogacy has been studied. Based on the analysis of international legal acts and the study of the general attitude of the international community to the question studied, one can state that human rights in general, and the existence of surrogacy in particular, have priority in international law.

The study gives a detailed analysis of the contractual relations between a woman (surrogate mother) and the child's future parents, and identifies some negative consequences due to lack of proper legislation in the field of surrogacy regulation, namely: irregularity or disregard for agreements both by a surrogate mother and genetic parents, the refusal to give the child to the genetic parents within a clearly defined period after birth, the refusal of the genetic parents of the newborn child or the refusal to pay remuneration to the surrogate mother.

The practical value of the obtained results is that they can be taken as a basis for finding a mechanism to improve the institution of surrogacy in Ukraine.

Key words: surrogacy, reproduction, legal regulations, national legislation.

Право на батьківство й материнство, безсумнівно, визнається одним із основоположних прав людини протягом існування людської цивілізації в цілому. Проте поряд із цим існує низка проблем, пов'язаних із репродукційною функцією людини, які перешкоджають реалізації цього права. Такі проблеми зумовлені явищами як мікро-, так і макрорівня, що відображено як у проблемах зі здоров'ям окремих громадян, так і глобального погіршення стану екології у світі, що безпосередньо впливає на погіршення репродуктивної функції людини.

За останні роки в медичній практиці зафіксували частіше випадки проблеми безпліддя серед чоловіків і жінок репродуктивного віку, що, у свою чергу, призводить до погіршення демографічної ситуації в країні.

Завдяки глобалізаційним процесам, а також неабиякому попиту в медицині та біології проблеми, пов'язані з репродукційною функцією людини вирішуються новітніми шляхами, серед яких варто згадати й сурогатне материнство. Зазначений інститут є доволі новітнім, складним, багатограним і суперечливим, адже, з одного боку, сурогатне материнство, безумовно, позитивне явище, бо вирішує проблемні питання материнства та батьківства і родини й продовження роду, але, з іншого боку, деякі дослідники вказують на те, що сурогатне материнство йде в розріз з мораллю й до того ж є прямим втручанням у природний процес.

Нині через недосконалість національного законодавства у сфері регулювання питань сурогатного материнства існує певна загроза стосовно підміни понять і змісту, іншими сло-

вами, перетворення сурогатного материнства на засіб торгівлі людьми або ж на спосіб і можливість для особистого збагачення. Саме тому сьогодні постає таке нагальне питання щодо контролю та чіткої регламентації всіх наявних правовідносин у площині сурогатного материнства на законодавчому рівні. Ґрунтовне дослідження проблем, виявлення законодавчих прогалин, виокремлення казусів і, власне, пошук шляхів їх усунення потребує як системного вивчення з боку наукової спільноти, так і неабиякої уваги юристів-практиків. Наявні наукові дослідження із зазначеного нами кола питань потребують додаткового вивчення й удосконалення, що й зумовлює актуальність обраної тематики.

Інститут сурогатного материнства досліджувалося багатьма вченими-дослідниками, серед яких, зокрема, варто згадати М. Баришнікова, Х. Вонсович, Я. Марко, А. Кухар, А. Головащук, К. Рибак, А. Красницьку, А. Пестрикову, В. Самойлова, О. Явор та ін.

Метою статті є дослідження відносно нового в Україні інституту сурогатного материнства та його правової природи.

Отже, наголошуємо, що право мати дітей є одним із найважливіших прав людини й завданням будь-якої держави має бути створення всіх необхідних умов для реалізації такого права, зокрема, шляхом створення належного правового режиму застосування методів допоміжних репродуктивних технологій [1, с. 20]. Уважаємо доречним зазначити, що сурогатне материнство проводиться в рамках програми екстракорпорального запліднення, яке полягає в перенесенні ембріона, отриманого від генетичних батьків, до порожнини матки іншої жінки. В Україні сурогатне материнство не заборонене чинним національним законодавством, а тому діє правило дозволено те, що прямо не заборонено законом. Отже, законодавством передбачено, що повнолітні жінка або чоловік мають право за медичними показаннями на проведення щодо них лікувальних програм допоміжних репродуктивних технологій згідно з порядком та умовами, установленими законодавством, до того ж повнолітня дієздатна фізична особа має право бути донором крові, її компонентів, а також органів та інших анатомічних матеріалів і репродуктивних клітин [2].

Безумовно, правове регулювання будь-якого проблемного питання варто розглядати саме з боку його нормативного закріплення. На думку деяких науковців, більш вдалим із цього приводу видається вивчення такого питання через дослідження правових джерел його регулювання [3, с. 24]. Саме тому, на нашу думку, варто окреслити систему джерел права, що регулюють відносини інституту сурогатного материнства.

Дослідивши національне законодавство, маємо змогу стверджувати, що нині основним та чи не єдиним нормативно-правовим актом, що регулює питання сурогатного материнства, є Сімейний кодекс України. Зокрема, мова йде про ч. 2 ст. 123, яка регламентує встановлення порядку визнання батьками дитини, яка народилася в результаті застосування допоміжної репродуктивної технології, і наголошує: «... у разі перенесення в організм іншої жінки ембріона людини, зачатого подружжям (чоловіком і жінкою) в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, батьками дитини є подружжя» [4]. Деякі науковці вказують на те, що однією з особливостей правовідносин у сфері сурогатного материнства є поєднання в них як публічно-правових, так і приватноправових аспектів. Отже, регулювання сурогатного материнства в Україні здійснюється нормами медичного, сімейного та цивільного права [5].

Говорячи про джерела регулювання правовідносин у сфері сурогатного материнства, не можна не згадати, що передусім саме Конституція України є сукупністю фундаментальних норм, що, беззаперечно, мають вплив на всі сфери діяльності суспільства. Отже, ст. 51 наголошує на тому, що сім'я, дитинство, материнство та батьківство охороняються державою [6]. Таке твердження чітко фіксує право

будь-якої людини мати дітей. При цьому вважаємо за необхідне зазначити, що Закон України «Про заборону репродуктивного клонування людини» унеможливило використання новітніх медичних технологій для проведення досліджень з клонування людини [7]. Саме тому одним із легальних засобів залишається сурогатне материнство.

Ураховуючи інтеграційні процеси, що нині відбуваються в Україні, вважаємо доречним окреслити стан міжнародного, зокрема Європейського, законодавства із зазначеного нами питання. Отже, аналіз міжнародно-правових актів і загальне ставлення міжнародної спільноти до проблемного питання щодо сурогатного материнства дає підстави стверджувати, що права людини в системі міжнародного права займають пріоритетне місце. Тому одним із нагальних питань, яке привертає неабияку загальну увагу, є саме проблема правової регламентації та реалізації репродуктивних прав людини [8, с. 47–49]. Зазначимо, що ще в 1987 р. Тридцять дев'ять Всесвітня медична асамблея прийняла Положення про запліднення *in vitro* і трансплантацію ембріонів, за яким визнавалося застосування технологій для лікування безпліддя й викорінення генетичних захворювань. До того ж Міжнародна конференція з народонаселення та розвитку в 1994 р. продекларувала необхідність правового регулювання репродуктивних функцій людини та її репродуктивних прав [9, с. 340]. Конвенцією про права людини та біомедицину від 04.04.1997 визначено поняття сурогатного материнства: договірні відносини між жінкою (гестаційним кур'єром) і майбутніми батьками дитини [10]. Також вважаємо за необхідне вказати, що у світі існують три форми здійснення сурогатного материнства, до яких відносять альтруїстичну, дозвільну та заборонну. Отже, такі країни, як Канада, Австралія, Великобританія тощо, обрали дозвільний режим сурогатного материнства, за яким сурогатне материнство дозволяється державою, але сурогатна матір отримує лише компенсацію витрат на медичне обслуговування та інші витрати, що пов'язані саме з вагітністю. Майбутні батьки, які укладають договір із сурогатною матір'ю, не мають права сплачувати за послугу, що стосується виношування й народження дитини. Метою такої практики є запобігання перетворенню на товар дитини та/або сурогатної матері. Дозвільна форма характерна для Грузії, Індії та України. Його сутність полягає в тому, що законодавством дозволено сурогатне материнство з певним регулюванням деяких аспектів та окремими варіаціями правового режиму. Заборонний режим не дозволяє укладання договорів про сурогатне материнство. До країн, що прийняли такий режим, належать Франція, Швеція, Саудівська Аравія тощо. Можна констатувати, що такі країни керувалися морально-етичними принципами, зокрема мова йде про уникнення перетворення дітей на товар та експлуатації сурогатних матерів [11].

Що стосується першого досвіду регламентації сурогатного материнства вітчизняного законодавства, то варто згадати Закон СРСР «Про внесення змін і доповнень у деякі законодавчі акти СРСР щодо питань, які стосуються жінок, сім'ї та дитинства» від 22.05.1990 [12]. Уже трохи пізніше були внесені певні зміни до законодавства, якими закріплено право кожної жінки на застосування методів штучного запліднення або імплементації зародка [13]. Отже, Кодексом законів про шлюб та сім'ю України встановлено регулювання питань запліднення за допомогою донора, а саме сурогатної матері. Відповідно до цього, дружина, яка дала письмово згоду своєму чоловіку на запліднення й народження дитини іншою жінкою, записується матір'ю цієї дитини й не має права оспорювати проведений запис [14].

Повертаючись до сьогодення, наголосимо, що нині для врегулювання правовідносин у сфері сурогатного материнства зазвичай застосовують договірні засади, які регламентуються нормами цивільного права, а саме нормами Цивільного кодексу України. Так, у Рішенні

Апеляційного суду Харківської області від 25.06.2015 у справі № 645/9412/14-ц зазначено, що послуги із сурогатного материнства мають основою договірну цивільно-правову природу, а за своїм змістом є видом репродуктивних технологій, коли окремі або всі етапи зачаття й раннього розвитку ембріонів здійснюються поза організмом генетичної матері: «... за загальним визначенням, сурогатне материнство – це процес штучного запліднення, виношування й народження дитини жінкою (сурогатною матір'ю) з метою передачі дитини названим батькам згідно з договором за винагороду або без неї. Сурогатна мати – це жінка, яка добровільно згодилася завагітніти з метою вивести та народити генетично чужої дитини, що буде віддана на виховання іншим особам – біологічним батькам» [15].

Такі договірні відносини у сфері сурогатного материнства базуються на таких принципах:

- захисті прав і свобод людини та громадянина;
- добровільності давання згоди сурогатної матері на імплантацію ембріона;
- здійсненні прав на сурогатне материнство згідно з волею й інтересами осіб без обмеження законних прав, інтересів і свобод інших осіб;
- надання всебічного й широкого спектру інформації громадянам про сурогатне материнство;
- партнерська співпраця з установами й організаціями, які займаються охороною репродуктивного здоров'я населення;
- виконання договірних зобов'язань;
- недопущення зловживань шляхом вимагання, шантажу, тиску з боку сурогатної матері на батьків-замовників [16, с. 80].

До того ж, на нашу думку, варто виокремити ще декілька принципів, які властиві договірним відносинам у сфері сурогатного материнства, а саме:

- невтручання у сферу батьківства, що дає змогу особам на власній розсуд визначати момент, коли ставати батьками й, ураховуючи можливі проблеми з репродуктивним здоров'ям і технологічним прогресом у галузі медицини, яким чином ставати батьками,
- свободи договору, що дозволяє особам укладати правочини для реалізації власних прав і інтересів
- свободи підприємницької діяльності, за яким спеціалізовані медичні установи мають можливість надавати

послуги із сурогатного материнства з метою отримання прибутку [17].

При цьому цивілісти вказують, що, незважаючи на існування типових заяв та угод, затверджених відповідними наказами профільного міністерства, чинна договірна база потребує значного доопрацювання. Такий стан можна пояснити складним і багатосуб'єктним складом, тривалістю правовідносин, а також об'єктом, яким, власне, є життя дитини та здоров'я сурогатної матері. До інших підстав, що ускладнюють договірні відносини у сфері сурогатного материнства, можна віднести професійну відповідальність медичного закладу та його персоналу, гарантування належних дій самої сурогатної матері, вільний обмін інформацією тощо [5].

Аналіз наявного стану речей дає змогу стверджувати, що саме через відсутність належної законодавчої бази у сфері регулювання сурогатного материнства виникають певні негативні наслідки. На думку деяких науковців, до таких варто віднести:

- недотримання правил або ігнорування домовленостей як сурогатною матір'ю, так і генетичними батьками. Причиною цього може бути непрофесійно складений договір, який і призвів до ігнорування його умов виконання чи негативних наслідків, оскільки не всі пункти були передбачені;
- відмова віддати дитину генетичним батькам у чітко визначений строк після народження, тобто іншими словами, обман з боку сурогатної матері через її психологічну неготовність віддати дитину іншим людям;
- відмова генетичних батьків від новонародженої дитини або відмова від виплати винагороди сурогатній матері. Таке може трапитися через те, що в договорі не була передбачена відповідальність сторони або ж договору взагалі немає, не прописане обов'язкове страхування ризиків і можливих надзвичайних ситуацій.

Також важливим недоліком є те, що в законодавстві не передбачено норм у тому разі, коли подружжя, які «замовили» дитину, під час реалізації програми сурогатного материнства розлучаються чи помирають. Проблемою залишається й захист сурогатної матері у випадку відмови біологічних батьків від народженої дитини з різних причин, зокрема через вроджену хворобу дитини [18].

ЛІТЕРАТУРА

1. Марко Я.Р. «Правовий статус сурогатної матері». *Право і суспільство. Розбудова держави і права: питання теорії та конституційної практики*. 2016. № 5. С. 20–24.
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 01.01.2021 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 11.10.2021).
3. Валід Камаль Абдель Салам Атіа. Правове регулювання сурогатного материнства: сучасний стан та перспективи розвитку. *Механізми державного управління. Серія «Публічне управління та адміністрування в Україні»*. 2019. № 13. С. 23–27.
4. Сімейний кодекс України : Закон України від 01.01.2021 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 11.10.2021).
5. Баришников М. Правове регулювання сурогатного материнства в Україні. URL: http://bkb-law.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=87_%3A2011-12-01-10-56-10&catid=34%3A2011-10-13-203514&Itemid=101&lang=ru#sfdfnote5sym (дата звернення: 11.10.2021).
6. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 11.10.2021).
7. Про заборону репродуктивного клонування людини : Закон України від 14.12.2004 № 2231-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2231-IV#Text> (дата звернення: 11.10.2021).
8. Беденко-Зваридчук О., Юзько О.М. Юридичні та правові аспекти ДРТ. *Жіночий лікар*. 2010. № 2. С. 47–49.
9. Кухар А.О. Юридичні аспекти застосування сурогатного материнства. *Держава і право*. 2010. Вип. 49. С. 340–346.
10. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини : Конвенція про права людини та біомедицину від 4.04.1997, Оведо, 4 квітня 1997 року. *Збірка договорів Ради Європи*. Київ : Парламентське видавництво, 2000. № 5.
11. Брашовяну А. Міжнародний досвід законодавчого регулювання питання використання репродуктивних технологій (включаючи сурогатне материнство). Київ, 2013. 60 с.
12. Про внесення змін та доповнень до деяких законодавчих актів СРСР у питаннях, що стосуються жінок, сім'ї і дитинства. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1990. № 23. Ст. 422.
13. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-ХП. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19.
14. Кодекс про шлюб та сім'ю України від 20.06.1969 № 2006-VII (у редакції від 1992 р.). *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1969. № 26. Ст. 204.
15. Рішення апеляційного суду харківської області від 25 червня 2015 року № 645/9412/14-ц. URL: <http://jurfem.com.ua/surogatne-materynstvo-v-ukraini/> (дата звернення: 11.10.2021).
16. Рибак К.О. Поняття та роль сурогатного материнства в сучасному суспільстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 3. С. 79–83.
17. Сурогатне материнство: що маємо в Україні сьогодні? URL: <http://jurfem.com.ua/surogatne-materynstvo-v-ukraini/> (дата звернення: 11.10.2021).
18. Липець Л. В., Вартман Л. Г. Проблеми правового регулювання сурогатного материнства. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. № 3. С. 38–41.